

ROBUUSTE REGIO'S:

**DYNAMIEK, SAMENHANG EN DIVERSITEIT IN HET
METROPOLITANE LANDSCHAP**

door prof.dr.ir. J.S.C. Wiskerke

WAGENINGEN UNIVERSITEIT

WAGENINGEN UR

Inaugurele rede uitgesproken op 15 november 2007 in de
Aula van de Wageningen Universiteit

Robuuste regio's: dynamiek, samenhang en diversiteit in het metropolitane landschap¹

1. Inleiding²

Mijnheer de rector magnificus, dames en heren

Ruim een jaar geleden was ik met mijn collega Dirk Roep in Venlo voor de voorbereiding van een Greenport Manifestatie seminar over regiomarketing en regiobranding. Dit seminar was een initiatief van Dick Thesingh van de Kamer van Koophandel Noord-Limburg. Aanwezig bij dit voorbereidende overleg was ook Geert Volleberg van de Zorggroep Noord-Limburg. Hij kwam met een voor mij intrigerend, doch tegelijkertijd ook verontrustend relaas over de effecten van schaalvergroting in de zorgverlening op de economie van Noord-Limburg.

Zorggroep Noord-Limburg is enkele jaren geleden ontstaan uit een fusie van 28 verzorgings- en verpleeghuizen. Nagenoeg elk van deze huizen had voor de fusie een eigen keuken waarin het eten voor de bewoners werd bereid. Deze keukens werden voor een groot deel bevoorrad door voedselleveranciers uit de nabije omgeving van het huis: de bakker, de slager, de groenteboer, enzovoorts. Bij de totstandkoming van de Zorggroep Noord-Limburg is uit het oogpunt van vraaggestuurde zorg en kostenefficiëntie besloten om de keukens van de verschillende huizen te sluiten en de voedselbereiding voor de 2.200 bewoners als ook voor een deel van de 44.000 thuiszorgcliënten via satellietkeukens te organiseren. Zorggroep Noord-Limburg koopt op jaarbasis voor meer dan € 4.000.000,- aan voedsel in om de

maaltijden van al haar cliënten te bereiden. Omdat het een organisatie is die met publieke middelen wordt gefinancierd en omdat er op jaarbasis voor veel meer dan € 211.000,-³ aan voedsel wordt ingekocht, is de Zorggroep verplicht om de voedsellevering aan de satellietkeukens Europees aan te besteden.

Dit heeft er toe geleid dat de relatie tussen lokale voedselleveranciers en zorginstellingen verdween. Immers, de voor de satellietkeukens benodigde hoeveelheden vlees of brood stegen ver uit boven de hoeveelheden die de individuele slager respectievelijk bakker kon leveren. Alleen wanneer bakkers of slagers de handen ineen hadden geslagen en gezamenlijk een offerte hadden uitgebracht, zouden zij een kans van slagen hebben gehad. Dit nog even los van allerlei organisatorische en logistieke uitdagingen en problemen die dat met zich mee zou hebben gebracht. Op het moment dat de Europese aanbesteding aan de orde was, was er echter nauwelijks sprake van gezamenlijk optreden door voedselleverend MKB in Noord-Limburg. En daar waar er sprake was van enige vorm van collectieve actie, was men niet in staat om correcte dan wel concurrerende offertes in te dienen. De satellietkeukens van Zorggroep Noord-Limburg werden zodoende vanaf hun ontstaan bevoorrad door nationaal dan wel internationaal opererende voedselleveranciers, die zeer wel bekend zijn met de Europese aanbestedingsregels.

Voor de vele lokaal opererende voedselleveranciers betekende dit verlies van verzorgings- en verpleeghuizen als afnemers een daling van omzet en inkomsten. En, in het meest negatieve scenario⁴, een omzetverlies van miljoenen euro's voor de regionale economie. Het verdwijnen van toegevoegde waarde en mogelijkterwijs daarmee samenhangend

ook werkgelegenheid uit de regio, is niet het enige negatieve gevolg van de schaalvergroting in de zorg.

Het heeft ook een emotionele invloed op de kwaliteit van leven in de verzorgings- en verpleeghuizen. De overwegend oudere bewoners van deze instellingen zijn gewend aan de braadworst van slager X en aan de Limburgse vlaai van bakker Z. Door componenten of ingrediënten voor de maaltijdbereiding elders in te kopen, worden de bewoners van de één op de andere dag geconfronteerd met maaltijden die anders smaken. Sommigen van hen ervaren dit als minder smaakvol. Dit kan negatieve gevolgen hebben voor hun psychosociale en fysieke welzijn. Immers, deze bewoners genieten minder van de maaltijd, waardoor de neiging kan ontstaan (een deel van) de maaltijd te laten staan. Te weinig en/of te eenzijdig eten, zo is algemeen bekend, leidt er toe dat mensen – en dit geldt sterker voor ouderen – ondervoed raken en vatbaarder worden voor allerlei ziekten en kwalen en in geval van ziekte een langere herstelperiode nodig hebben (Blom 2004). Dit zou dus kunnen betekenen dat de kostenbesparing door wijziging van de voedselvoorziening teniet wordt gedaan door hogere zorgkosten.

2. Ontkoppeling, onthechting en ontvlechting

Dit voorbeeld van de Zorggroep Noord-Limburg is illustratief voor de dominante ontwikkelingstrend van de afgelopen decennia: de productie en voorziening van goederen en diensten is steeds minder regionaal gebonden en is daarmee zowel ruimtelijk als sociaal meer los komen te staan van de plaats van verwerven en nuttigen. Aan deze globale ontwik-

kelingstrend ligt een drietal samenhangende en elkaar versterkende processen ten grondslag:

1. *Ontkoppeling*. Door het opschalen van de voorzieningsketen uit overwegingen van kostenefficiëntie is de plaats van productie en levering geleidelijk losser komen te staan van de plaats van consumptie en gebruik van goederen en diensten (Oosterveer 2005). Voor veel goederen en diensten geldt inmiddels dat er geen directe relatie tussen producent en gebruiker meer bestaat en er dus sprake is van anonimiteit (Philips 2006). Een veelgehoorde klacht van klanten is dat in veel sectoren de menselijke maat is zoekgeraakt: als individu verword je tot een nummer in een veelheid aan anonieme circuits. Tegelijkertijd gaat deze anonimisering van relaties gepaard met een formalisering van relaties door gedetailleerde productiereglementen en kwaliteitsborgingsystemen om het gebrek of verlies aan direct contact en persoonlijk vertrouwen te borgen.⁵
2. *Onthechting*. De plaats van productie en levering is geleidelijk ook steeds minder van invloed geworden op de kwaliteit en eigenschappen van goederen en diensten (Wiskerke & Roep 2006). Het plaatsgebonden of regio-specifieke karakter van goederen en diensten is dus verdwenen. Door dit verlies aan eigenheid en identiteit, met andere woorden vervreemding, kunnen consumenten zich er ook minder mee identificeren en verbonden voelen. Dit wordt steeds vaker gecompenseerd door een nieuwe identiteit of imago te construeren rond goederen of diensten (Castells 2004), om de schijn van specificiteit of verbondenheid op te houden en klanten en consumenten alsnog het gevoel van een bijzondere beleving te geven.
3. *Ontvlechting*. Door opschaling en specialisatie van de voorzieningsketens zijn de productie en voorziening

van verschillende goederen en diensten geleidelijk los van elkaar komen te staan, als gescheiden activiteiten in aparte sectoren. Daar waar voeding, zorg, educatie en ontspanning voor het individu een onlosmakelijk geheel vormt en consumptie en gebruik plaats en tijd gebonden zijn, geldt juist het tegengestelde voor de voorziening van deze goederen en diensten. De voorziening vindt plaats in gespecialiseerde ketens die los van elkaar opereren.

Het gevolg van deze drie samenhangende processen is de toenemende uitwisselbaarheid van goederen en diensten en de toenemende inwisselbaarheid van regio's. Concurrentie vindt plaats op basis van algemene economische criteria, met als gevolg dat clusters van economische activiteiten zich steeds meer concentreren in bepaalde regio's, terwijl andere regio's juist marginaliseren dan wel dreigen te marginaliseren (Marsden 2007). Omdat de regionale economie een belangrijke peiler is onder tal van andere maatschappelijke activiteiten die bijdragen aan het welbevinden en welzijn van burgers in de regio en daarmee aan het waarborgen van een zekere kwaliteit van leven, leidt een geringere economische ontwikkeling, of economische teruggang, ook tot een verlies aan kwaliteit van leven en leefbaarheid (Lowe & Ward 2007; Murdoch 2006). Dit betekent overigens niet dat een sterke economische ontwikkeling per definitie leidt tot een verbetering van de kwaliteit van leven. In enkele economische groeipolen van deze wereld versterkt economische ontwikkeling juist de sociale en ecologische kwetsbaarheid van deze regio's (Marsden 2006): gettovorming, groeiende sociale ongelijkheid en een reeks van milieuproblemen, waarvan waterverontreiniging en watertekorten het meest nijpend zijn.

Deze drie processen – ontkoppeling, onthechting en ontvlechting – worden gedreven vanuit het principe van kostenefficiënt produceren en te behalen schaalvoordelen. Het is kenmerkend voor de ontwikkeling van allerlei industrieën, zoals de staal, textiel en auto-industrie, maar ook voor ontwikkelingen in de publieke sector, zoals het onderwijs en de gezondheidszorg. En ook op de landbouw heeft het principe van kostenefficiënt produceren en te behalen schaalvoordelen zijn uitwerking niet gemist.

De naoorlogse modernisering van de landbouw was in eerste instantie gericht op het leveren van voldoende betaalbaar voedsel voor de eigen bevolking (Bauwens & De Veer 1990). Voedselzekerheid tegen een lage prijs was in het eerste decennium na de oorlog de primaire maatschappelijke taak van de landbouw en dit rechtvaardigde de inzet van publieke middelen om deze taak te realiseren. Vanaf het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw veranderde de maatschappelijke taak van de landbouw. De agrarische sector diende een bijdrage te leveren aan de nationale betalingsbalans door de export van landbouwproducten te verhogen (Schaap 1983). Ook deze maatschappelijke taak rechtvaardigde de inzet van nationale en later Europese middelen. Het opvoeren van het productievolume door schaalvergroting en intensivering was de manier om de inkomens in de primaire landbouw op peil te houden bij in verhouding dalende prijzen en stijgende kosten. Het succes van de Nederlandse landbouw en agro-industrie – Nederland is na de Verenigde Staten de grootste exporteur van landbouwproducten (LNV 2007) – geldt als het schoolvoorbeeld voor agrarische modernisering. Eenzelfde ontwikkeling heeft echter wereldwijd plaatsgevonden, zij het dat landen en regio's verschillende combi-

naties en maten van schaalvergroting en intensivering laten zien (Hayami & Ruttan 1985; Van der Ploeg 1991).

3. Opkomst en groei van een tegenbeweging

De keerzijde van het dominante naoorlogse ontwikkelingsmodel is inmiddels bekend en wijd verbreid: neerwaartse druk op inkomens, milieuvervuiling, dierenleed, teloorgang van natuur en landschap, afname van biodiversiteit en verlies aan sensorische kwaliteit van en vertrouwen in voedsel (Marsden 2003; Wiskerke & Roep 2007; Yakovleva & Flynn 2004). Het platteland boette sterk in aan vitaliteit en kwaliteit. Ook dit is een probleem dat zich wereldwijd doet voelen, zij het dat de mate waarin en de wijze waarop het platteland verschaalt van regio tot regio verschilt. De vraag was en is hoe deze negatieve gevolgen kunnen worden vermeden, m.a.w. hoe landbouwproductie in sociaal, economisch en ecologisch opzicht duurzamer kan worden. Hierover zijn in praktijk, beleid en wetenschap fundamentele verschillen van inzicht. In de verscheidenheid aan probleemanalyses en oplossingsrichtingen is een drietal paradigma's waarneembaar (Marsden 2003):

1. *Het agro-industriële paradigma*: een versnelde schaalvergroting van de primaire productie door arbeidsbesparende technologie, industrialisering en globalisering van de agro-productieketen en standaardisering van voedselproductie en verwerking door middel van mondiaal geldende productievoorschriften en kwaliteitsborgingsystemen.
2. *Het post-productivistische paradigma*: het platteland als ruimte voor wonen en vrijetijdsbesteding. Natuur, landschap, water en cultuurhistorische elementen zijn publieke goederen voor de overwegend stedelijke bevol-

king. Voedselproductie vindt plaats daar waar het goedkoper kan.

3. *Het geïntegreerde plattelandontwikkeling paradigma*: de integratie van voedselproductie, natuurontwikkeling, landschapsonderhoud, toerisme, zorg en de voorziening van allerlei andere private en publieke goederen en diensten op bedrijfsniveau (multifunctionele landbouwbedrijven) en/of gebiedsniveau (multifunctioneel of veelzijdig platteland).

Met betrekking tot deze drie paradigma's moet worden opgemerkt dat de eerste twee elkaar niet uitsluiten en ruimtelijk naast elkaar kunnen bestaan. Dit kan geschieden door landbouwproductie zoveel mogelijk te verplaatsen naar industrieterreinen en havengebieden en voor zover dat niet mogelijk is, zoals bij de akkerbouw, deze te verplaatsen naar dunbevolkte gebieden waar grond en arbeid goedkoop zijn. De vrijkomende landbouwgrond kan dan gebruikt worden voor natuurontwikkeling, bossen, woningbouw, sportfaciliteiten, wandel en fietspaden, enzovoorts. En hoewel er allerlei overtuigende modelberekeningen zijn die aangeven dat een dergelijke ingrijpende reconfiguratie van landbouw en platteland zal leiden tot minder milieubelasting, beter dierenwelzijn en lagere kosten voor voedselproductie (Smeets *et al.* 2003), is het maar de vraag of hiervoor voldoende maatschappelijke draagvlak is. Een overgrote meerderheid van de Nederlandse bevolking vindt dat er in Nederland geen plaats is voor intensieve veehouderij en dat het platteland mooi is zoals het nu is (Sanderse 2006). Indien de landbouw uit (grote delen van) Nederland zou verdwijnen, zoals voorzien in een combinatie van het agro-industriële en post-productivistische paradigma, dan zou dat betekenen dat de grootste gebruiker van het platteland en tevens drager van belang-

rijke kernwaarden verdwijnt en daarmee ook de specifieke kwaliteiten van het platteland.

Vanuit dat oogpunt bezien is het begrijpelijk dat sinds het eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw het plattelandsontwikkeling paradigma geleidelijk aan omvang, belang en maatschappelijke, wetenschappelijke en politieke erkenning wint.⁶ Het kreeg aanvankelijk gestalte door individuele agrarische ondernemers die zich naast landbouwproductie gingen richten op agro-toerisme⁷, weidevogel en perceelsrandenbeheer en de verwerking en vermarkting van eigen producten als ook door agrarische ondernemers die omschakelden naar een biologische bedrijfsvoering, al dan niet in combinatie met eerder genoemde activiteiten. De verslechterende bedrijfseconomische situatie in de gangbare landbouw, de groeiende maatschappelijke vraag naar andere producten en diensten en de innerlijke wens om het roer om te gooien waren belangrijke drijvende krachten achter deze ontwikkelingstrend, die veelal werd gevat onder de noemer verbrede landbouw.

Terwijl de afgelopen vijftien jaar het aantal, wat we nu multifunctionele landbouwbedrijven noemen, sterk groeide en de diversiteit aan functies toenam (zoals natuur- en landschapsbeheer, zorg, educatie, sport en horeca) zagen we ook de opkomst en groei van allerlei samenwerkingsverbanden op het platteland (Horlings 1996). Het betrof hier samenwerkingsverbanden van boeren en, in sommige gevallen (en in latere jaren in toenemende mate), andere ondernemers, maatschappelijke organisaties en/of burgers. Twee soorten samenwerkingsverbanden domineerden in de beginjaren:

1. De gezamenlijke productie, verwerking, distributie en vermarkting van (streek)eigen voedselproducten. Bekende

voorbeelden hiervan zijn de Zeeuwse Vlegel (Wiskerke 1997) en de Veenweidekaas (Roep 2000).

2. Het gezamenlijke beheer en onderhoud van natuur en landschap. Tot de eerste samenwerkingsverbanden behoren onder meer de Vereniging Eastermar Lânsdouwe en de Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Achtkarspelen in de Noordelijke Friese Wouden en Den Hâneker in Alblasterwaard-Vijfherenlanden (Hees *et al.* 1994; Horlings 1996; Renting *et al.* 1994).

Met de toenemende diversiteit aan functies groeide ook het aantal functiegerelateerde samenwerkingsverbanden op het platteland. Op dit moment zijn er tal van regionale organisaties op het gebied van landbouw en zorg, landbouw en natuur- en milieueducatie, agro-toerisme, enzovoorts. Het aantal samenwerkingsverbanden is de afgelopen 15 jaar enorm gegroeid: zo is bijvoorbeeld het aantal agrarische natuurverenigingen toegenomen van 10 begin jaren negentig van de vorige eeuw tot 150 halverwege dit decennium en beslaat het werkgebied van deze 150 verenigingen inmiddels 55% van het totale Nederlandse landbouwgebied (Oerlemans *et al.* 2006).

De groei, professionalisering en profilering van het rijke palet aan plattelandsontwikkelingactiviteiten verliep tot voor kort, en verloopt voor een deel nog steeds, langs (sub)sectorale of functiegerelateerde lijnen, namelijk streekproducten, zorg, recreatie, educatie en natuur- en landschapsbeheer. Recentelijk zien we hierin, zowel in binnen- als buitenland, verandering ontstaan en lijkt in toenemende mate de regio in plaats van de sector of de rurale functie het kristallisatiepunt voor ontwikkeling en beleid te worden. Dit betekent dat sectoren en functies meer in samenhang worden bekeken en ontwikkeld en al werkende weg wordt nagegaan

welke combinaties van goederen, diensten en activiteiten de robuustheid van de regionale economie kunnen versterken en tevens de kwaliteit van leven in de regio bevorderen. Ik wil dit graag illustreren aan de hand van een vijftal binnen- en buitenlandse voorbeelden van een meer regionale of territoriale insteek:

1. *Rhöngut (Duitsland)*.⁸ De supermarktketen Tegut⁹, staat bekend als kraamkamer¹⁰ van allerlei initiatieven op het gebied van duurzaam en kwalitatief hoogwaardig voedsel. Het meest recente voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van het merk Rhöngut en de daarbij behorende bouw van een nieuwe productielocatie waar de hoogwaardige vleesproducten voor dit merk worden gemaakt. Rhöngut koppelt een natuurlijke productiewijze aan een regionale identiteit.¹¹ Dit initiatief van Tegut heeft verschillende positieve effecten gehad op duurzame regionale ontwikkeling. De bouw van een verwerkingseenheid creëert werkgelegenheid en een regionale afzetmarkt voor een toenemend aantal biologische vleesveehouders in de regio. Dit heeft weer een positief effect op het behoud van biodiversiteit en op de visuele en ecologische kwaliteit van het landschap. Immers, zonder dierhouderij zouden de extensieve weidegronden – het traditionele cultuurlandschap van de regio – verdwijnen. En juist dat traditionele cultuurlandschap maakt het tot een aantrekkelijke regio voor toeristen¹².
2. *Cornwall Food Programme (Groot-Brittannië)*.¹³ Het Cornwall Food Programme begon in 1999 op initiatief van de catering manager van “The Royal Cornwall Hospital”. Hij begon vraagtekens te plaatsen bij de wijze waarop de voedselvoorziening van ziekenhuizen in Cornwall was georganiseerd: producten kwamen vaak van buiten de regio en de voedingswaarde ervan liet vaak

te wensen over.¹⁴ Om het mogelijk te maken de voedselvoorziening van de ziekenhuizen in Cornwall te regionaliseren is er een centrale verwerkingseenheid in Cornwall gebouwd waar voedselproducenten hun producten leveren, waar producten worden verwerkt en van waaruit de ziekenhuizen worden bevoorraad.¹⁵ Het Cornwall Food Programme behelst niet alleen het regionaliseren van de voedselvoorziening¹⁶, maar tevens het verbeteren van de voedingswaarde en sensorische kwaliteit van ziekenhuismaaltijden en het geven van voorlichting aan patiënten over gezonde voeding. De verwachting is dat dit ook positieve gezondheidseffecten op de langere termijn heeft.

3. *Wijnroutes in Toscane (Italië)*.¹⁷ Na problemen met de afzet zijn veel Italiaanse wijnboeren in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw overgeschakeld van merkeloze bulkwijn naar kwalitatief hoogwaardige wijn met oorsprongsbenaming en, later, oorsprongsbescherming. Dit werd gekoppeld aan huisverkoop van wijn en aan de mogelijkheid om ter plekke de wijn en andere lokale producten te proeven en te genieten van de rust en het unieke Toscaanse landschap. Later zijn hier steeds meer activiteiten mee verweven waarin het genieten van alles wat het Toscaanse platteland heeft te bieden centraal staat: exclusieve lokale gerechten bereid van lokale producten, luxe overnachtingen op boerderijen, informatie over wijnproductie, fraaie wandelroutes, de cultuurhistorie van eeuwenoude dorpen en steden, enzovoorts. Al deze activiteiten worden aangeboden via een zogeheten wijnroute; een tocht langs wijngaarden en wijnkelders en diverse landschappelijke, culturele en historische attracties. In Toscane zijn er veertien verschillende wijnroutes, die allen wettelijke erkenning en bescherming genieten.¹⁸ Het wijnroute concept is een belangrijk middel in de

marketing van Toscane als een regio waar het goed toeven is.

4. *Groene Woud (Nederland)*. Het Groene Woud is een gebied van 35.000 hectare, gelegen in het hart van de steddendriehoek Tilburg – Eindhoven – 's Hertogenbosch¹⁹ en wordt tevens gezien als het groene hart van het groen stedelijk netwerk BrabantStad²⁰. Karakteristiek voor het Groene Woud is de combinatie van een zeer gevarieerde natuurkern met een omliggend cultuurhistorisch waardevol landschap. In 2005 is het door de nationale overheid uitgeroepen tot Nationaal Landschap. Doelstelling van de bij het Groene Woud betrokken publieke en private partijen²¹ is te voorkomen dat het gebied in de steddendriehoek dicht groeit.²² Momenteel wordt er onder andere gewerkt aan een verkenning van de economische spin-off van het Groene Woud²³ en aan de ontwikkeling van een regiobrand (Sonneveld 2007). Voor dit laatste heeft men inspiratie opgedaan bij de West Cork Regional Branding Initiative.²⁴
5. *Fuchsia Brands (Ierland)*. Dankzij het Europese LEADER programma kon in de Ierse regio West Cork²⁵ de *West Cork LEADER Co-op Society Ltd.* ontstaan. Deze organisatie lanceerde in 1998 de *West Cork Regional Branding Initiative* als haar commerciële ontwikkelingsstrategie. Door de ontwikkeling van het regiobrand Fuchsia – deze naam is gekozen omdat de Fuchsia daar in het wild veel voorkomt en symbool staat voor de kwaliteit en schoonheid van de regio – beoogde men om de sterke eigenschappen van de regio verder te ontwikkelen en tot waarde te brengen in de verwachting daarmee een oplossing te creëren voor de zwakkere aspecten van de regio.²⁶ Deze strategie heeft een uitzonderlijke meerwaarde opgeleverd voor de regio: een grotere betrokkenheid van con-

sumenten, ontwikkeling van nieuwe producten, diensten en ondernemingen, synergie tussen economische sectoren en toegenomen omzet en werkgelegenheid.²⁷

Deze vijf voorbeelden van rurale of regionale ontwikkeling zijn overduidelijk een reactie op de drie eerder geduide processen 'ontkoppeling', 'onthechting' en 'ontvlechting'. Samen met de veelheid aan initiatieven die vooral het laatste decennium verspreid over Europa – van noord tot zuid en van oost tot west – opkomen (zie o.a. Kirwan *et al.* 2004; Van der Ploeg *et al.* 2002; Roep & Wiskerke 2006), duidt dit op de opkomst en groei van een tegenbeweging. Het betreft hier een brede tegenbeweging van initiatiefrijke en ondernemende personen die zochten (en zoeken) naar eigentijdse en passende antwoorden om de eerder genoemde processen te keren en die daar ook werk van hebben gemaakt (en nog steeds maken). Het is een tegenbeweging die door Van der Ploeg (2007) in zijn lezing op het Congres van de Europese Vereniging voor Rurale Sociologie, augustus jl. in Wageningen, treffend werd omschreven als '*resistance of the third kind*' (weerstand van de derde soort). Deze tegenbeweging is namelijk geen openlijke strijd tegen het dominante productivistische landbouwregime (weerstand van de eerste soort) dan wel sabotage van het dominante regime (weerstand van de tweede soort), maar een stelsel van nieuwe en hernieuwde en in toenemende mate gedeelde opvattingen en praktijken waaruit blijkt dat het ook anders kan. En dat het anders kan, laat men in het Rhöngedebiet, Cornwall, Toscane, het Groene Woud, West Cork en tal van andere regio's overtuigend zien.

4. Verbinden, verankeren, verbreden en vervlechten

Deze tegenbeweging verloopt in de kern langs vier elkaar versterkende processen:

1. Het op nieuwe wijze met elkaar *verbinden* van allerlei gedreven spelers en belanghebbenden — zowel private als publieke partijen — die het proces van verrijking trekken en vormgeven. Hierdoor gaan zich allerlei hechte regionaal gebonden netwerken vormen, van kleiner tot groot die weer bij elkaar aanhaken, waardoor het geheel momentum krijgt (Wallner *et al.* 1996). Dergelijke netwerken zijn het sociale kapitaal van de regio en fungeren daarmee als drijvende kracht voor de regionale economie (Hudson 1999).
2. Het *verankeren* van goederen en diensten in het eigene en bijzondere van een regio. Dit kan gaan om sociaal-culturele, cultuurhistorische, landschappelijke en/of andere karakteristieke eigenschappen van een regio. Verankeren impliceert dus ook het benutten van het endogene ontwikkelingspotentieel (Van der Ploeg & Long 1994) van een regio of, met andere woorden, het tot waarde brengen van het territoriale kapitaal.²⁸
3. Het *verbreden* van het aantal economische activiteiten in een gebied, waardoor er een meer gediversificeerde regionale economie ontstaat (Richardson & Gillespie 2003; Wallner *et al.* 1996). Dit is van belang omdat meer regionale economische diversiteit leidt tot meer regionale economische stabiliteit (Dissart 2003).²⁹
4. Het *vervlechten* van allerlei economische en niet-economische activiteiten en functies in een regio. Hierdoor worden die activiteiten en functies niet alleen robuuster maar ontstaat er ook coherentie en synergie (Brunori & Rossi 2000) op regionaal niveau (Courtney *et al.* 2006;

Heijman *et al.* 2002). Dit draagt bij aan een hogere levensstandaard en kwaliteit van leven in de regio.

Hoewel er vier constituerende processen zijn te duiden voor de totstandkoming van wat ik zou willen omschrijven als robuustere regio's, wil ik benadrukken dat het robuuster worden van regio's via verschillende paden kan en zal verlopen en dat de robuuste regio als socio-materiële configuratie diverse, tijd en plaats gebonden, verschijningsvormen zal kennen (zie ook Lowe & Ward 2007; Murdoch 2006).³⁰ Met andere woorden, er is geen blauwdruk voor een robuuste regio noch voor de weg er naar toe. De eerder uiteengezette voorbeelden laten dat, zo dunkt me, ook duidelijk zien.

5. De relevantie van een regionale benadering

De afgelopen 15 jaar is de maatschappelijke, politieke en wetenschappelijke aandacht voor een regionale benadering sterk toegenomen (zie o.a. ook Amin & Thrift 1994; Cooke & Morgan 1998; MacKinnon *et al.* 2002). Hiervoor zijn diverse redenen aan te voeren:

1. In de eerste plaats zien we dat onder invloed van globalisering en neo-liberalisering de rol en het belang van de nationale staat als beleidsmaker en wet- en regelgever tanende is. Er is sprake van een verschuiving van verantwoordelijkheden in zowel verticale als horizontale zin (Van Kersbergen & Van Waarden 2004). In het bijzonder in het domein van landbouw, voedsel en platteland is deze verschuiving evident. De beleidsdoelstellingen en wettelijke kaders voor landbouw- en plattelandsontwikkeling worden in belangrijke mate in Brussel geformuleerd, terwijl de feitelijke implementatie en specificatie

van deze Europese doelstellingen en kaders in toenemende mate naar de regio's wordt gedelegeerd. Naast deze verticale verschuiving van bestuurlijke taken en verantwoordelijkheden zien we ook een horizontale verschuiving. Plattelandsontwikkeling wordt in toenemende mate gezien als een gedeelde verantwoordelijkheid van overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de toelichting op de eerste begroting van LNV-minister Verburg: "*Burgers, ondernemers en overheden zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor een gezonde economie, met voldoende en goed voedsel en met een fraai en vitaal landschap in een dichtbevolkt land*".³¹

2. In de tweede plaats zien we dat, onder invloed van processen van globalisering en individualisering (Engbersen *et al.* 2005), de regio een centrale rol gaat vervullen bij identiteitsvorming (Paasi 2002). Bindingen en instituties als staat, religie, klasse, vakbond of beroepsgroep hebben veelal aan belang ingeboet (zie o.a. Zijdeveld 2000) voor wat betreft identiteitsvorming en gemeenschapsgevoel (Paasi 2003; Wittal 2001). Het besef onderdeel te zijn geworden van wat Castells (2000) de *global space of flows* noemt, lijkt te resulteren in een zoektocht naar nieuwe oriëntatiepunten en in pogingen om oude grenzen te versterken en nieuwe te creëren (Paasi 2003: 475). Wat betreft de relatie tussen regio en identiteit dient er een analytisch onderscheid gemaakt te worden tussen de identiteit van een regio en de regionale identiteit of het regionale bewustzijn (*ibid.*: 478). De identiteit van de regio refereert naar die fysieke, culturele en historische kenmerken die een regio onderscheidend maakt ten opzichte van andere regio's.³² Regionale identiteit of regionaal bewustzijn heeft daarentegen te maken met de mate waarin mensen zich vereenzelvigen met en horen bij

de regio als geheel van geïnstitutionaliseerde praktijken, discoursen en symbolen. Regionale identiteit verwijst, met andere woorden, naar een *sense of place* en een *sense of belonging* (Bolton 1992; Vorkin & Riese 2001).

3. In de derde plaats is de regio het niveau waarop het integrale duurzaamheidseffect van globaliserende processen waarneembaar en voelbaar is. En daarmee wordt de regio ook het niveau waarop nieuwe gedragspraktijken vorm en inhoud kunnen krijgen. Op regionaal is het mogelijk (maar niet makkelijk) om duurzaamheidsdoelstellingen te formuleren en daarbij ook een balans te vinden tussen sociale, economische en ecologische doelstellingen, indicatoren vast te stellen en de uitkomsten van nieuwe technologieën en gedragspraktijken te meten (Wallner *et al.* 1996). Ik wil hiermee niet suggereren dat supranationaal beleid of mondiale verdragen er niet toe doen, maar dergelijke schaalniveaus zijn ongeschikt als referentiekader voor het eigen gedrag. De regio is voor de meeste mensen een behapbaar schaalniveau omdat het is voor te stellen dat je, door anderen in de regio te mobiliseren, een verschil kan maken.
4. In de vierde plaats vervult de regio in toenemende mate een cruciale rol bij kennisontwikkeling en innovatieprocessen (Cooke & Morgan 1998; Storper 1997). De gedachte hierachter is dat in een wereld waarin allerlei pogingen worden ondernomen om kennis te codificeren teneinde de kosmopoliete relevantie ervan te vergroten, er competitieve voordelen te behalen zijn voor regio's die een verzamelplaats zijn voor lokale ervaringskennis (Brunori & Rossi 2007). Zo stellen MacKinnon *et al.* (2002: 301): "*The key claim made by advocates of the 'learning region' is that the increased emphasis on tacit knowledge makes spatial proximity between associated producers more important since this form of non-codified knowledge is best transmitted and developed through close*

interpersonal and interfirm relations". Concepten als 'lerende regio's', 'innovatieve milieus', 'pionier districten' en afgeleiden daarvan als 'industriële districten' en 'rurale districten' zijn recentelijk door sociale wetenschappers ontwikkeld (zie o.a. Amin & Thrift 1994; Brunori & Rossi 2007; Cooke & Morgan 1998, MacKinnon *et al.* 2002; Storper 1997), allen met het doel om zowel de praktijk als het belang van samenwerken, samen leren en samen innoveren op regionaal niveau te duiden. Het belang van de regio als basis voor kennisontwikkeling en innovatie vindt ook zijn weerslag in beleid – zoals in het *regions of knowledge* initiatief³³ van de Europese Commissie – en in uitvoeringsgerichte werkwijzen als het werkplaatsconcept³⁴ van Van Hall Larenstein lector Willem Foorthuis en het 'Kennisnetwerk Veelzijdig Platteland' dat we momenteel met andere personen en partijen binnen en buiten Wageningen UR aan het opzetten zijn.

6. Implicaties voor de rurale sociologie en haar onderzoeksagenda

Wat betekent dit voor het domein van de rurale sociologie en voor haar onderzoeksagenda. Allereerst de implicaties voor de rurale sociologie.

Van sectoraal naar territoriaal

Het betekent in de eerste plaats, en dat zal niet verbazingwekkend klinken, een verschuiving in locus, van sectoraal (landbouw, voedsel, platteland) naar territoriaal (Murdoch *et al.* 2003; Ray 2002). De rurale sociologie dient zich dus te verbreden en ontwikkelen tot rurale en regionale sociologie

of sociologie van rurale en regionale ontwikkeling. Wetende dat hele hordes wetenschappers zich de laatste jaren *en masse* op de regio storten (zie o.a. Brunori & Rossi 2007; Hudson 1999; MacKinnon *et al.* 2002), ontstaat de vraag of hierin nog plaats en ruimte is voor een groep sociologen: hebben wij nog iets toe te voegen aan wat al bekend is en wordt onderzocht? Natuurlijk is die plaats er en het is, zo zou ik in alle bescheidenheid willen betogen, zelfs hard nodig dat sociologen zich gaan toeleggen op regionale ontwikkeling. De sociologie dient zich immers, aldus Engbersen *et al.* (2005), in deze tijden van globalisering en individualisering bezig te houden met vraagstukken van coördinatie en handelingsrationaliteit. Dus daar waar geografen, planologen, economen, politicologen, bestuurskundigen, biologen, agronomen, enzovoorts een duiding kunnen geven van de gigantische matrix van handelingsmogelijkheden, daar onderzoekt en specificeert de rurale sociologie “*steeds weer welke van die vele handelingsmogelijkheden worden benut, waarom, op welke wijze en door wie. De rurale sociologie kan en behoort met andere woorden een integraal onderdeel te zijn in een geheel dat zonder synthese slechts uit deelfragmenten kan bestaan*” (Van der Ploeg 1993: 19). De goede verstaander weet dat ik zojuist de woorden heb herhaald die mijn voorganger Jan Douwe van der Ploeg uitsprak in zijn inaugurele rede om de plaats van de rurale sociologie binnen de landbouwwetenschappen te duiden. De context is weliswaar verbreed, de rol blijft hetzelfde.

Vorbij de urbaan-rurale dichotomie

Een tweede implicatie van een regionale insteek is dat in het metropolitane landschap, zoals we dat in grote delen van Nederland en andere delen van Europa aantreffen, de

urbaan-rurale dichotomie niet langer houdbaar en relevant is. Het is op z'n minst niet langer zinvol om *a priori* te veronderstellen dat stad en platteland gescheiden en/of totaal verschillende werelden zijn. Er zijn weliswaar ruimtelijke verschillen in bevolkingsdichtheid³⁵ en in de dominante vormen van grondgebruik en deze aspecten vormen ook vaak de basis voor het onderscheid tussen stad en platteland. Maar er worden echter ook, impliciet of expliciet, allerlei andere kenmerken en eigenschappen toegedicht aan de stad en het platteland. In dat opzicht blijkt de urbaan-rurale dichotomie een mythe (Kapferer 1990) te zijn, gebaseerd op tegenstellingen (zie tabel 1) die in het verleden wellicht valide waren maar in de hedendaagse samenleving veelal achterhaald zijn.

Zo laat Seraceno (1994) aan de hand van empirisch onderzoek in Italië zien dat er juist in rurale gebieden sprake is van een sterke groei van de dienstensector met positieve gevolgen voor werkgelegenheid, terwijl in grotere urbane agglomeraties juist een tegengestelde trend waarneembaar is. Lowe & Ward (2007) treffen een vergelijkbare tendens in Engeland aan: een omzetgroei van 10% bij rurale ondernemingen tussen 1998 en 2003 en een omzetsdaling van 35% bij urbane ondernemingen in dezelfde periode. Ook Ellis en Harris (2004: i) concluderen dat het onderscheid tussen urbaan en ruraal voor wat betreft economische activiteiten en beroepsstructuur niet langer opgaat: “*the descriptions urban and rural (...) do not reflect patterns and flows of economic activity across space within national economies. Much modern industrial activity occurs in rural spaces (...). Likewise, cities can contain significant agricultural activities, and service sub-sectors can occur in both urban and rural settings*”.

Tabel 1. De urbaan-rurale dichotomie

Dimensie	Urbaan	Ruraal
1. Economie	Secondaire en tertiaire activiteiten	Primaire industrie en ondersteunende diensten
2. Beroepstructuur	Bouw, administratie, diensten	Landbouw en andere primaire industrie beroepen
3. Opleidingsniveau	Hoger dan landelijk gemiddelde	Lager dan landelijk gemiddelde
4. Bereikbaarheid van voorzieningen	Goed	Slecht
5. Toegang tot informatie	Hoog	Laag
6. Demografie	Lage geboorte- en sterftecijfers	Hoge geboorte- en sterftecijfers
7. Politiek	Liberaal / progressief	Conservatief
8. Etniciteit	Gemengd	Relatief homogeen
9. Migratieniveaus	Hoog en netto immigratie	Laag en netto emigratie

Bron: Hugo et al. 2003

Verschillen in opleidingsniveau zijn er in Nederland niet meer: het percentage basisschoolleerlingen dat doorstroomt naar respectievelijk VMBO, HAVO en VWO en vervolgens naar HBO of WO verschilt niet tussen stad en platteland (Steenbekkers *et al.* 2006). Wat netto migratieniveaus betreft heeft in sommige regio's de decennialang overheersende trek van platteland naar stad plaats gemaakt voor een omgekeerde migratiestroom, veelal geduid als counterurbanisatie (Van der Aa & Huigen 2000; Van Dam *et al.* 2002; Murdoch 2006).

Wat de overige dimensies betreft is de urbaan-rurale dichotomie eveneens veelal achterhaald of zijn verschillen tussen stad en platteland veel minder groot en absoluut dan vaak wordt verondersteld of gecultiveerd.³⁶ Dit betekent echter niet dat er geen ruimtelijke diversiteit meer is in grondgebruik, economische activiteiten, demografie, etniciteit, voorzieningenniveau en migratieniveaus. Integendeel, zo zou ik willen stellen, zij het dat het eertijds relevante onderscheid tussen stad en platteland heeft plaatsgemaakt voor een onderscheid in regio's op basis van uiteenlopende socio-economische constellaties (Murdoch 2006; Murdoch *et al.* 2003). Ik kom daar straks nog op terug.

De onderzoeksagenda: doelstelling en speerpunten

Na deze implicaties voor de rurale sociologie te hebben geduid, wil ik nu ingaan op het onderzoeksprogramma voor de komende jaren. Doel van dit onderzoeksprogramma zal zijn om een bijdrage te leveren aan de sociaalwetenschappelijke theorievorming over duurzame rurale en regionale ontwikkeling: wat maakt een regio tot een kwetsbare of een robuuste regio, welke factoren en processen liggen daaraan ten grondslag, hoe kunnen kwetsbare regio's worden omgevormd tot robuuste regio's, welke diversiteit is er aan robuuste regio's in de vorm van uiteenlopende socio-economische constellaties of socio-materiële configuraties, enzovoorts. De peilers van dit onderzoeksprogramma worden gevormd door een vijftal thematische speerpunten en daarbij behorende vraagstukken:

- a) Agrarische en rurale dynamiek in het metropolitane landschap.

- b) Territoriale verankering van voedselnetwerken.
- c) Regionale differentiatie.
- d) Ruraliteit, identiteit en sociale cohesie.
- e) Mobiliteit, kwetsbaarheid en duurzaamheid.

Ik zal deze thematische speerpunten kort toelichten.

Ad a) Agrarische en rurale dynamiek in het metropolitane landschap

Is er plaats en perspectief voor landbouw in het metropolitane landschap en zo ja, voor wat voor soort landbouw is er plaats en toekomst? Welke actoren en factoren zijn van invloed op de dynamiek van agrarische en rurale ontwikkeling? Zonder nu al hét antwoord op deze vragen te kunnen geven, kan ik wel aangeven in welke richting we het antwoord moeten zoeken. Dat er plaats en perspectief is voor landbouw, leid ik af uit een figuur die ik tegenkwam in een vorig jaar verschenen rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Steenbekkers *et al.* 2006). Hieruit blijkt dat tussen 1993 en 2003 in stedelijke regio's (postcodegebieden met meer dan 1000 adressen per km²) het aantal agrarische bedrijven nauwelijks daalt, terwijl in rurale regio's (dus postcodegebieden met minder dan 1000 adressen per km²) er juist een sterke daling waarneembaar is.³⁷ Dit duidt er op dat de doorgaande metropolanisering van het Nederlandse landschap geen negatief effect lijkt te hebben op het aantal landbouwbedrijven. Of dit komt doordat 'urbane of metropolitane landbouw' fundamenteel verschilt van 'rurale landbouw' dient nog te worden onderzocht.³⁸ Ik vermoed dat er een zekere tweedeling in ontwikkelingsrichtingen achter schuilgaat: een metropolitane landbouw die multifunctioneler wordt en een rurale landbouw die nog in belangrijke mate het gangbare spoor van schaalvergroting volgt.

Het perspectief voor landbouw in het metropolitane landschap zal mijns inziens worden bepaald door de mate waarin de landbouw in staat zal blijken te zijn een bijdrage te leveren aan de bevordering van het welzijn en de gezondheid van de burger. De maatschappelijke taak ‘welvaartsbevordering’ – zoals dominant gedurende de wederopbouw en het moderniseringstijdperk – zal in het metropolitane landschap plaatsmaken voor de maatschappelijke taak ‘welzijnsbevordering’.³⁹ Dit moet, met nadruk, niet eng worden opgevat in de zin dat er in het metropolitane landschap alleen plaats zou zijn voor zorgboerderijen. Met welzijnsbevordering duid ik op een veel groter scala aan mogelijke producten en diensten gericht op het verbeteren van de kwaliteit van leven in de regio. Dit kan gaan om preventieve en curatieve gezondheidszorg, onthaasting, ontspanning, educatie, lekker en gezond eten, groen of landelijk wonen, enzovoorts. Een tweetal recente ontwikkelingen, die daarmee ook zicht geven op relevante actoren en factoren, acht ik bijzonder belangrijk:

1. *De opkomst van een stedelijk landbouw- en/of plattelandsbeleid.* Sinds kort zien we dat diverse steden in Europa een eigen voedselstrategie of zelfs landbouw- en plattelandsbeleid aan het ontwikkelen zijn. Dit kan ingegeven zijn door zorgen omtrent volksgezondheid en voedselzekerheid zoals in Londen⁴⁰, door de ambitie om eco-hoofdstad van Europa te worden zoals in Kopenhagen⁴¹, of het voornemen om de agrarische functie in het stedelijk ommeland te behouden zoals in Amsterdam. Deze stad heeft in juni van dit jaar een convenant getiteld ‘Agenda Proeftuin Amsterdam’⁴² gesloten met het ministerie van LNV, de provincie Noord-Holland en de gemeente Zaanstad. Doel van dit convenant is het stimuleren van gezondere eet- en leefgewoonten, het stimuleren van

streek- en seizoensgebonden producten, het bevorderen van duurzame, dier- en milieuvriendelijke productie, vervoer, consumptie en leefgewoonten, en het bevorderen van de regionale arbeidsmarkt op het gebied van voedsel en bewegen.

2. *Woningbouw en de behoefte aan een rurale woonomgeving.* Om in de toekomstige huisvestingsbehoefte te kunnen voorzien, moeten er in Nederland nog enkele honderdduizenden woningen worden bijgebouwd. De vraag is of dat op de klassieke manier moet blijven gebeuren, namelijk via een strikte ruimtelijke scheiding tussen wonen en andere functies als landbouw en natuur, of dat er een nieuw type woonwijken moet komen waarin diverse functies ruimtelijk verweven zijn. Gezien de groeiende behoefte aan een groene of landelijke woonomgeving (Van Dam *et al.* 2002; 2006) lijkt het laatste kansen te bieden. In dat kader heeft de leerstoelgroep Rurale Sociologie recentelijk in opdracht van en samenwerking met Praktijkonderzoek Plant en Omgeving (WUR-PPO) onderzoek gedaan naar de perspectieven voor stadslandbouw in Almere (Engelen 2007; Jansma & Stobbelaar 2006; Warnaar 2006), een stad die de komende jaren zal groeien met 60.000 woningen. Uit dit onderzoek bleek dat er plaats en perspectief is voor landbouw in woonwijken. Van de functies en kenmerken van stadslandbouw worden groen, rust en ruimte het meest gewaardeerd, gevolgd door educatie en voedselverkoop (Engelen 2007).

Ad b) Territoriale verankering van voedselnetwerken

De laatste twee decennia zijn er grote veranderingen waarneembaar in de wijze waarop voedselproductie en consumptie zijn georganiseerd. Enerzijds is er sprake van een proces van globalisering, industrialisering en concentratie in

de industrie en levensmiddelenhandel (Kirwan *et al.* 2004; Oosterveer 2005). Anderzijds zien we de opkomst en groei van territoriaal verankerde voedselketens en netwerken (Kirwan 2004; Murdoch *et al.* 2000; Renting *et al.* 2003; Sonnino & Marsden 2006; Watts *et al.* 2005). Inherent aan deze territoriaal verankerde ketens en netwerken is, aldus Kirwan (2004: 395), *“the deliberate intention to create alterity (or otherness) in the food system and to produce change in the ‘modes of connectivity’ between the production and consumption of food, generally through reconnecting food to the social, cultural and environmental context of its production”*. Recente ontwikkelingen die een stimulans zijn of kunnen zijn voor de verdere groei van territoriaal verankerde voedselnetwerken zijn:

- De eerder genoemde opkomst van stedelijke voedselstrategieën.
- Het beleid van een groeiend aantal publieke instellingen als zorginstellingen en scholen om hun voedsel zoveel mogelijk uit de regio te halen.⁴³
- De toenemende aandacht voor kwaliteit en herkomst door bewegingen als Slow Food⁴⁴, door initiatieven als de ‘Week van de Smaak’⁴⁵ en ‘Smaaklessen’⁴⁶ en door TV-koks als Pierre Wind, Herman den Blijker en Jamie Oliver.
- De opkomst van regiobranding⁴⁷ (Wentink 2006), waarbij regionale voedselproducten vaak het symbolisch kapitaal van het regiobrand zijn (zie o.a. Brunori & Rossi 2000, 2007; Roep & Wiskerke 2006).

In dit onderzoeksthema zullen we voortborduren op inzichten die we de afgelopen jaren hebben opgedaan in diverse Europese onderzoeksprojecten als SUS-CHAIN, COFAMI, TRUST, Siner-GI en Welfare Quality.⁴⁸ Vragen die aan de orde zullen komen zijn o.a.: wat is de betekenis van herkomst c.q. plaats voor de betrokken actoren (producenten,

consumenten, koks, handel, NGOs, enzovoorts), hoe wordt door de betrokken actoren kwaliteit gedefinieerd en welke rol speelt dit in de configuratie en aansturing van ketens en netwerken, welke diversiteit aan regionale voedselnetwerken is er en wat zijn de sterke en zwakke aspecten van verschillende configuraties en welke factoren zijn cruciaal voor het verbeteren van de prestatie van voedselnetwerken in termen van productie en verdeling van toegevoegde waarde, voedselveiligheid en voedselkwaliteit, consumentenvertrouwen en bijdrage aan duurzame regionale ontwikkeling?

Ad c) Regionale differentiatie

De hedendaagse maatschappij wordt door sociale wetenschappers als Castells (2002) geconceptualiseerd als een netwerksamenleving. Vertrekkend vanuit deze notie stelt Murdoch (2006) dat er sprake is van een sterk gedifferentieerde ruimtelijke verdeling van sociaaleconomische netwerken: de ene regio wordt gekarakteriseerd door hechte sociaaleconomische verbanden, terwijl de andere wordt gekarakteriseerd door zwakke of losse sociaaleconomische relaties (Amin & Thrift 1994). Sommige zullen voor hun ontwikkeling sterk gebaseerd of aangewezen zijn op endogene hulpbronnen, andere zullen meer zijn opgenomen in de *space of flows* en voor hun ontwikkeling dus meer afhankelijk zijn van exogene hulpbronnen (MacKinnon *et al.* 2002; Ray 2002). Regio's kunnen zodoende worden getypeerd en dus onderscheiden op basis van de aard, hechtheid en dynamiek van sociaaleconomische netwerken (Murdoch *et al.* 2003). Relevante vragen voor het domein van rurale en regionale studies zijn in dit verband: de wijze waarop regionale differentiatieprocessen verlopen, de wijze waarop en de mate waarin exogene respectievelijk endogene factoren hierop van invloed zijn, de wijze waarop verschillende

soorten sociaaleconomische netwerken worden geformeerd, gereproduceerd en getransformeerd, de wijze waarop en de mate waarin verschillende soorten netwerken in een bepaalde regio elkaar kunnen versterken dan wel verzwakken en wat de specifieke kenmerken van verschillende netwerken zijn (Murdoch 2006; Ray 2002).⁴⁹

Ad d) Ruraliteit, identiteit en sociale cohesie

Eerder in mijn rede heb ik aangegeven dat de urbaan-rurale dichotomie in het metropolitane landschap is achterhaald. Deze conclusie is gebaseerd op de materiële kant van ruraliteit, zoals type bedrijvigheid, bereikbaarheid van voorzieningen, toegang tot informatie, enzovoorts. Maar zoals Bell (2007) en Halfacree (2007) terecht opmerken bestaat ruraliteit ook als sociale constructie. En vanuit dat perspectief is de urbaan-rurale dichotomie wel degelijk relevant en speelt de symbolische tegenstelling tussen stad en platteland een belangrijke rol in identiteit, levensstijl en migratie (Van der Aa & Huigen 2000; Van Dam *et al.* 2002; Simon *et al.* 2007; Steenbekkers *et al.* 2006; Van der Ziel 2006). De vragen die in dit thema onder meer aan de orde zullen komen, zijn: bestaat er nog zoiets als een ruraal en/of regionaal gemeenschapsgevoel, in hoeverre is het sociale leven en/of het gevoel van verbondenheid nog gerelateerd aan een bepaalde locatie, in hoeverre zijn mensen voor hun sociale contacten en identiteit aangewezen op een bepaalde locatie en hoe belangrijk is een lokale c.q. rurale identiteit in de zin van een gemeenschapsgevoel nog?

Ad e) Mobiliteit, kwetsbaarheid en duurzaamheid

De laatste decennia is de mobiliteit van mensen binnen en tussen Europese regio's sterk toegenomen. Meer mobiliteit kan regio's kwetsbaarder maken maar het kan ook nieuwe

mogelijkheden creëren voor duurzame ontwikkeling. Zo kan toerisme een stimulans zijn voor de ontwikkeling van de regionale economie (Brunori & Rossi 2000; Heijman *et al.* 2002), maar kan dag- en/of verblijfsrecreatie ook nadelige effecten hebben, zoals verstoring van rust, verontreiniging van natuur en landschap en toenemende sociale onrust omdat sommigen vooral profijt en anderen vooral last van toeristen hebben (Wiskerke 1997). Voor counterurbanisatie geldt hetzelfde. Residentiële ontwikkeling stimuleert de regionale economie, meer inwoners kan een belangrijke randvoorwaarde zijn voor instandhouding van allerlei voorzieningen en nieuwkomers geven soms een nieuwe impuls aan het lokale verenigingsleven (zie bijvoorbeeld Hofman 2007). Daar staat tegenover dat counterurbanisatie ook tot sociale strijd kan leiden omdat de rurale idylle van de nieuwkomers conflicteert met de rurale realiteit van de oorspronkelijke bewoners (Van Dam *et al.* 2002; Simon *et al.* 2007; Van der Ziel 2006). Er zitten, kort samengevat, allerlei negatieve en positieve kanten aan mobiliteit van mensen. Welke dat zijn, onder welke condities mobiliteit positief dan wel negatief uitpakt en hoe op regionaal niveau een balans wordt gezocht tussen sociale, economische en ecologische duurzaamheidsaspecten? Het zijn enkele vragen die binnen dit onderzoeksthema aan de orde zullen komen.

Bijdrage aan algemeen sociaalwetenschappelijke theorievorming

Tot slot van mijn uiteenzetting van de onderzoeksagenda kom ik bij de vraag over de algemeen sociaalwetenschappelijke relevantie van deze onderzoeksagenda. Werken bij een universiteit met een specifiek toepassingsdomein met bijbe-

horende missie betekent namelijk niet dat het Wageningse domein de enige relevantiehorizon van de rurale sociologie is. We dienen, zeker als we aanspraak willen blijven maken op NWO financiering, de theoretische bijdrage aan onze disciplinaire wortels te kunnen duiden. Als ijkpunt daarvoor hanteer ik het vorige jaar verschenen KNAW rapport van de verkenningcommissie Sociologie onder leiding van Godfried Engbersen getiteld *'Samenleven en samenwerken: een toekomst voor de Nederlandse sociologie'* (Engbersen *et al.* 2006). Volgens dit rapport dient de Nederlandse sociologie zich te richten op de gevolgen van globalisering en individualisering voor bestaande instituties en bindingen: welke veranderingen doen zich hierin voor en welke nieuwe instituties of bindingen komen in de plaats van de oude? Deze vragen krijgen, aldus de verkenningcommissie, *"een sociologische invulling door ze in verband te brengen met de klassieke hoofdvragen van de sociologie naar sociale cohesie (solidariteit), sociale ongelijkheid, rationalisering en identiteit"* en *"dat hierbinnen vraagstukken van coördinatie en handelingsrationaliteit een centrale plaats dienen in te nemen"* (ibid.: 12). Spiegelen we dit aan het zojuist door mij geschetste onderzoeksprogramma van de Wageningse rurale sociologie, dan is de samenhang tussen de algemene sociologische opgave en de ambities van de rurale sociologie evident. Zowel de klassieke hoofdvragen – in het bijzonder sociale cohesie en identiteit - als de contemporaine vraagstukken van coördinatie en handelingsrationaliteit komen expliciet of impliciet aan de orde. En meer specifiek richt ons onderzoeksprogramma zich op sociologisch relevante thema's en vraagstukken als de conceptualisering van plaats in een globaliserende wereld, de betekenis van plaats in het tijdperk van toenemende mobiliteit, de veranderende betekenis van tijd en ruimte, diversiteit in de netwerksamenleving en de dynamiek van instituties

en bindingen. Willen we deze bijdrage aan de sociaalwetenschappelijke of sociologische theorievorming ook daadwerkelijk realiseren, dan zal dit echter ook tot uiting moeten komen in onze publicatiecultuur en (bestuurlijke) participatie in algemene sociologische gremia. Daar ligt overduidelijk nog een opgave. Overigens wil ik hier benadrukken dat theorievorming niet beperkt kan en zal blijven tot de algemene sociologie. Theorieontwikkeling in het domein van agrarische, voedsel, rurale en regionale studies is minstens even waardevol en relevant. Dit is echter een al geïstitutionaliseerde praktijk die zal worden gecontinueerd.

7. De Wageningse Rurale Sociologie School

Met het uitspreken van deze rede, en daarmee ook met het aanvaarden van het ambt van hoogleraar in de rurale sociologie, neem ik de taak op me om leiding te geven aan een leerstoelgroep en aan een vakgebied met traditie en identiteit (Wiskerke 2004). Dat begon in 1946 met de benoeming van Evert Willem Hofstee tot hoogleraar Economische en sociale geografie en de sociale statistiek. Hij heeft de basis gelegd voor het vakgebied alsmede de vakgroep en de gelijknamige opleiding 'Sociologie van de Westerse Gebieden'. In 1992 kreeg de Wageningse rurale sociologie een nieuwe impuls met de benoeming van mijn voorganger en leermeester Jan Douwe van der Ploeg. Beiden hebben, door hun opvatting over wat de rurale sociologie zou moeten doen en zijn, hun stempel gedrukt op wat in het buitenland wordt gezien als de Wageningse Rurale Sociologie School. Hoewel het mijn ambitie is om het onderzoeksdomein te verbreden (breder dan het rurale), is het ook mijn intentie om de traditie van de Wageningse School voort te zetten. Dat houdt

in de eerste plaats in dat er sprake zal zijn van empirisch gefundeerde theorievorming. In de tweede plaats zal ons onderzoek gestoeld blijven op een comparatieve benadering, met het doel om zowel contextuele als algemeen geldende factoren en verklaringen voor ontwikkeling te kunnen duiden. Een derde kenmerk is en blijft de nadruk op dynamiek, namelijk het verbinden van verleden, heden en toekomst. Een vierde en laatste kenmerk betreft de drievoudige relevantie van ons onderzoeksprogramma: het moet bijdragen aan de wetenschappelijke ontwikkeling van ons domein en onze wetenschappelijke discipline(s), het moet aanknopingspunten bevatten voor ruraal en regionaal beleid en het moet handvatten bieden voor mensen en organisaties die in hun dagelijkse praktijk bezig zijn met het vorm en inhoud geven aan rurale en regionale ontwikkeling.⁵⁰ Dit noodzaakt ons telkenmale weer om de juiste balans te vinden tussen wetenschappelijke distantie en maatschappelijke betrokkenheid (De Haan *et al.* 2001).

8. Dankwoord

Mijnheer de rector magnificus, dames en heren

Ik kom aan het einde van mijn verhaal. Alvorens af te ronden wil ik graag een aantal instanties en personen bedanken. Ik dank de benoemingsadviescommissie, de raad van bestuur en de leerstoelgroep voor het in mij gestelde vertrouwen. Een speciaal woord van dank gaat uit naar mijn voorganger en leermeester Jan Douwe van der Ploeg: jij hebt me enthousiast gemaakt voor dit vakgebied en mede de mogelijkheden gecreëerd om dit enthousiasme om te zetten in een wetenschappelijke carrière, achtereenvolgens in de vorm van een promotieonderzoek, een postdoc positie

in het AGRINOVIM programma (hiervoor ben ik evenzeer dank verschuldigd aan Arie Rip) en een UD en later UHD positie bij de leerstoelgroep. Jou opvolgen is een eer, je productiviteit en bekendheid evenaren is onbegonnen werk. Verder dank ik de medewerkers van de leerstoelgroep; het is een voorrecht om leiding te mogen geven aan een hechte en buitengewoon capabele groep waarbij het collectieve belang prevaleert boven het individuele. In de afgelopen jaren, waarin we de nodige tegenslagen hadden te verwerken, is dat overduidelijk gebleken. Ik verheug me er op om samen met jullie de onderzoeksagenda uit te voeren; een agenda die ook in belangrijke mate het resultaat is van eenieders werk, contacten en ideeën. Ik dank creatieve, ondernemende en visionaire boeren als Joop de Koeijer, Fokke Benedictus, Arris Hardeman en Jan Huijgen voor het feit dat zij het platteland zoveel kleurrijker en veelzijdiger hebben gemaakt, voor hun wijze lessen en voor hun bereidheid om onze studenten te ontvangen en te onderwijzen over de praktijk van plattelandsontwikkeling. Ik dank familie en vrienden voor hun liefde, belangstelling en steun door de jaren heen. Inaugurale redes eindigen vaak clichématig met de opmerking dat het hoogleraarschap een boeiende baan is met lange werkdagen waardoor het privéleven in de verdrukking dreigt te geraken, maar dat de partner en eventuele kinderen toch echt het allerbelangrijkste zijn in het leven van een hoogleraar. Lieve Karin, je weet dat ik wars ben van clichés, maar soms zijn ze gewoon waar. Ik prijs me dan ook bijzonder gelukkig met jou en onze twee (b)engeltjes Bodile en Boudewijn.

Ik heb gezegd.

Referenties

- Aa, B.J.M. van der & P.P.P. Huigen, 2000. Het platteland trekt. In: W. van der Velden & E. Wever (eds.) *Regio's in beweging: Dynamiek en continuïteit in de regionale economie van Nederland*, Rabobank Nederland, Utrecht, pp. 145-164.
- Amin, A. & N. Thrift, 1994. *Globalisation, institutions and regional development*, Oxford University Press, Oxford.
- Bauwens, A.L.G.M. & J. de Veer, 1990. Vijftig jaar landbouw en LEI in een dynamische context. In: A.L.G.M. Bauwens *et al.* (red.), *Agrarisch bestaan: beschouwingen bij vijftig jaar Landbouw Economisch Instituut*. Van Gorcum, Assen, pp. 9-34.
- Bell, M.M., 2007. The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. *Journal of Rural Studies* 23: 402-415.
- Blom, J., 2004. Sterke relatie voeding en gezondheid ouderen: afscheid prof. Wija van Staveren. *Voedingsmagazine : tijdschrift voor artsen en diëtisten* 17: 9-10,18.
- Bolton, R., 1992. Place prosperity vs. people prosperity revisited: an old issue with a new angle. *Urban Studies* 29: 185-203.
- Bourdieu, P., 1984. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press, Cambridge Mass.

- Brunori, G., 2006. Post-rural processes in wealthy rural areas: hybrid networks and symbolic capital. In: T. Marsden & J. Murdoch (eds), *Between the local and the global*, Elsevier, Amsterdam, pp. 121-145.
- Brunori, G. & A. Rossi, 2000. Synergy and coherence: some insights from wine routes in Tuscany. *Sociologia Ruralis* 40: 409-423.
- Brunori, G. & A. Rossi, 2007. Differentiating countryside: Social representations and governance patterns in rural areas with high social density: The case of Chianti, Italy. *Journal of Rural Studies* 23: 183-205.
- Castells, M., 2000. *The rise of the network society (second edition)*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Castells, M., 2002. Local and global: cities in the network society. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93: 548-558.
- Castells, M., 2004. *The power of identity (second edition)*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Cooke, P. & K. Morgan, 1998. *The associational economy*, Oxford University Press, Oxford.
- Courtney, P., G. Hill & D. Roberts, 2006. The role of natural heritage in rural development: an analysis of economic linkages in Scotland. *Journal of Rural Studies* 22: 469-484.

- Dam, F. van, S. Heins & B.S. Elbersen, 2002. Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands. *Journal of Rural Studies* 18: 461–476.
- Dam, F. van, L. Bijlsma, M. van Leeuwen & H.L. Pálsdóttir, 2006. *De Landstad: landelijk wonen in de netwerkstad*, Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Dissart, J.C., 2003. Regional economic diversity and regional economic stability: research results and agenda. *International Regional Science Review* 26: 423-446.
- Ellis, F. & N. Harris, 2004. *New thinking about urban and rural development*. Keynote paper for DFID sustainable development retreat, 13 July 2004, University of Surrey, Guildford.
- Engbersen, G.B.M. *et al.*, 2006. *Samenleven en samenwerken: een toekomst voor de Nederlandse sociologie*, Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, Amsterdam.
- Engelen, C., 2007. *Integratie van stadslandbouw en wonen: willen Almerenaren wonen in een stadslandbouwwijk*, MSc scriptie Leerstoelgroep RURALE SOCIOLOGIE, Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Ernst, M., 2007. *Biologische warme maaltijden in de Zeeuwse zorg: evaluatie pilot 2006-2007*, Zeeuwse Milieufederatie, Goes.

- Haan, H. de, T. Mol & G. Spaargaren, 2001. *Het precieze evenwicht tussen distantie en betrokkenheid : opstellen aangeboden aan A.T.J. Nooij ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar van Wageningen Universiteit, Leerstoelgroepen Milieubeleid en Rurale Sociologie, Wageningen Universiteit, Wageningen.*
- Haartsen, T., P.P.P. Huigen, & P. Groote, 2003. Rural areas in the Netherlands. *Tijdschrift voor economische en sociale Geografie* 94: 129-136.
- Haenen, G., 2007. *De ondernemende kracht van gebieden: Stand van zaken per provincie.* Netwerk Plattelandsontwikkeling / Leader Netwerk Nederland, Leusden.
- Halfacree, K., 2007. Trial by space for a 'radical rural': introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies* 23: 125-141.
- Hayami, Y. & V.W. Ruttan, 1985. *Agricultural development: an international perspective (revised and expanded edition).* John Hopkins, Baltimore & London.
- Hees, E., H. Renting & S. de Rooij, 1994. *Naar een lokale zelfregulering. Samenwerkingsverbanden voor integratie van landbouw, milieu, natuur en landschap.* Studies van Landbouw en Platteland 14, Circle for Rural European Studies, Wageningen.
- Heijman, W.J.M., M.H. Hubregtse & J.A.C. van Ophem, 2002. Regional economic impact of non-standard activities on farms: method and application to the province of Zeeland in the Netherlands. In: J.D. van der Ploeg *et*

- al. (eds.), *Living countrysides – rural development processes in Europe: the state of the art*, Elsevier Bedrijfsinformatie, Doetinchem, pp. 194-201.
- Hidding, M.C., 2003. Het metropolitane landschap vraagt om landbouw-plus!. *TOPOS* 3: 19-21.
- Hofman, I., 2007. *Wesepe ... dorpie is van mie: identiteit, sociale cohesie en sociaal kapitaal*, MSc scriptie leerstoelgroep Rurale Sociologie, Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Horlings, I., 1996. *Duurzaam boeren met beleid: innovatiegroepen in de Nederlandse landbouw*. Studies van Landbouw en Platteland 20, Circle for Rural European Studies, Wageningen.
- Hudson, R., 1999. *What makes economically successful regions in Europe successful? Implications for transferring success from west to east*, EGRG Working Paper 99/01, Centre for European Studies of Territorial Development, University of Durham, Durham.
- Hugo, G., A. Champion & A. Lattes, 2003. Toward a new conceptualization of settlements for demography. *Population and Development Review* 29: 277–297.
- Ilbery, B. & D. Maye, 2007. Marketing sustainable food production in Europe: case study evidence from two Dutch labelling schemes. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 98: 507–518.

- Jansma, J.E. & D.J. Stobbelaar, 2006. *Stad en Landbouw: een vruchtbare combinatie*, Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, Wageningen UR, Lelystad.
- Kapferer, J.L., 1990. Rural myths and urban ideologies. *Journal of Sociology* 26: 87-106.
- Kersbergen, K. van & F. van Waarden, 2004. 'Governance' as a bridge between disciplines: Cross-disciplinary inspiration regarding shifts in governance and problems of governability, accountability and legitimacy. *European Journal of Political Research* 43: 143-171.
- Kirwan, J., 2004. Alternative strategies in the UK agro-food system: interrogating the alterity of farmers' markets. *Sociologia Ruralis* 44: 395-415.
- Kirwan, J., R.W. Slee, C. Foster & B. Vorley, 2004. *Macro-level analysis of food supply chain dynamics and diversity in Europe – synthesis report*, SUS-CHAIN deliverable 10, [http://www.sus-chain.org/results/WP2/suschain%20deliverable%2010%20\(wp2%20synthesis%20report\).pdf](http://www.sus-chain.org/results/WP2/suschain%20deliverable%2010%20(wp2%20synthesis%20report).pdf) (geraadpleegd op 4 oktober 2007).
- Kirwan, J. & C. Foster, 2006. Public sector food procurement through partnerships: the Cornwall Food Programme. In: D. Roep & J.S.C. Wiskerke (eds.) *Nourishing networks: Fourteen lessons about creating sustainable food supply systems*, Reed Business Information, Doetinchem, pp. 155-164.
- LNV, 2007. *Cijfers en feiten van de Nederlandse agrosector 2006/2007*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, Den Haag.

- Lowe, P. & N. Ward, 2007. Sustainable rural economies: some lessons from the English experience. *Sustainable Development* 15: 307-317.
- MacKinnon, D., A. Cumbers & K. Chapman, 2002. Learning, innovation and regional development: a critical appraisal of recent debates. *Progress in Human Geography* 26: 293-311.
- Marsden, T.K., 2003. *The condition of rural sustainability*. Royal Van Gorcum, Assen.
- Marsden, T.K., 2006. Denial or diversity? Creating new spaces for sustainable development. *Journal of Environmental Policy and Planning* 8: 183-198.
- Marsden, T.K., 2007. *Mobilities, vulnerabilities and sustainabilities: New questions and challenges for rural Europe*. Keynote lecture at the XXIInd Congress of the European Society for Rural Sociology, 20 August 2007, Wageningen, The Netherlands.
- McLaughlin, G.E., 1930. Industrial diversification in American cities. *Quarterly Journal of Economics* 45: 131-149.
- Morgan, K. & R. Sonnino, 2007. Empowering consumers: the creative procurement of school meals in Italy and the UK. *International Journal of Consumer Studies* 31: 19-25.
- Murdoch, J. 2006. Networking rurality: emergent complexity in the countryside. In: P. Cloke *et al.* (eds.), *Handbook of Rural Studies*, Sage Publications, London, pp. 171-184.

- Murdoch, J., T. Marsden & J. Banks, 2000. Quality, nature & embeddedness: some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography* 76: 107-125.
- Murdoch, J., P. Lowe, N. Ward & T. Marsden, 2003. *The differentiated countryside*. Routledge, London.
- Oerlemans, N., E. Hees & A. Guldemond, 2006. *Agrarische natuurverenigingen als gebiedspartij voor versterking natuur, landschap en plattelandsontwikkeling*. CLM Onderzoek en Advies BV, Culemborg.
- Oosterveer, P., 2005. *Global food governance*. Proefschrift Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Paasi, A., 2002. Bounded spaces in the mobile World: deconstructing 'regional identity'. *Tijdschrift voor sociale en economische geografie* 93: 137-148.
- Paasi, A., 2003. Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography* 27: 475-485.
- Philips, L., 2006. Food and globalization. *Annual Review of Anthropology* 35: 37-57.
- Ploeg, J.D. van der, 1991. *Landbouw als mensenwerk: arbeid en technologie in de agrarische ontwikkeling*. Coutinho, Muiderberg.
- Ploeg, J.D. van der, 1993. *Over de betekenis van verscheidenheid*, Inaugurele Rede, Landbouwniversiteit, Wageningen.

- Ploeg, J.D. van der & A. Long, 1994. *Born from within: practice and perspectives of endogenous rural development*, Van Gorcum, Assen.
- Ploeg, J.D. van der, A. Long & J. Banks, 2002. *Living countryside – rural development processes in Europe: the state of the art*, Elsevier Bedrijfsinformatie, Doetinchem.
- Ploeg, J.D. van der, 2007. *Resistance of the third kind and the construction of sustainability*. Keynote lecture at the XXIInd Congress of the European Society for Rural Sociology, 23 August 2007, Wageningen, The Netherlands (http://www.esrs2007.nl/dynamic/media/1/files/vanderPloegESRS_paper_07.pdf, geraadpleegd 17 september 2007 en met toestemming van de auteur geciteerd).
- Ray, C., 2002. A mode of production for fragile rural economies: the territorial accumulation of forms of capital. *Journal of Rural Studies* 18: 225-231.
- Renting, H., R. de Bruin & E. Pohlmann, 1994. *Bruggen bouwen. Een integrale aanpak van landbouw, milieu, natuur, en landschap in Eastermar's Lânsdouwe*. Studies van Landbouw en Platteland 16, Circle for Rural European Studies, Wageningen.
- Renting, H., T.K. Marsden & J. Banks, 2003. Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning* 35: 393–411.

- Richardson, R. & A. Gillespie, 2003. The call of the wild: call centers and economic development in rural areas. *Growth and Change* 34: 87-108.
- Roep, D., 2000. *Vernieuwend werken: sporen van vermogen en onvermogen*. Proefschrift, Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Roep, D. & J.S.C. Wiskerke, 2006. *Nourishing networks: fourteen lessons about creating sustainable food supply chains*, Reed Business Information, Doetinchem.
- Sanderse, K., 2006. *Opvattingen over het platteland*. Interview-NSS, Amsterdam.
- Schaap, S., 1983. *Bedreigd bestaan: het landbouwbeleid en de positie van de boer*, Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66, Den Haag.
- Schaer, B., K. Knickel & C. Strauch, 2006. Tegut supermarket and Rhöngut meat processing: Regional embedding as a marketing strategy. In: D. Roep & J.S.C. Wiskerke (eds.) *Nourishing networks: Fourteen lessons about creating sustainable food supply systems*, Reed Business Information, Doetinchem, pp. 123-134.
- Seraceno, E., 1994. Alternative readings of spatial differentiation: The rural versus the local economy approach in Italy. *European Review of Agricultural Economics* 21: 451-474.
- Smeets, P.J.A.M., F. Bethe, M.G.N. van Steekelenburg & J. Broeze, 2003. *Drie ontwerpen voor een Agroproductiepark*

in de haven van Amsterdam: zoektocht naar de mogelijkheden van de oprichting van een agroproductiepark in het zeehavengebied Westpoort van Amsterdam. Rapportnr. 03.2.030, InnovatieNetwerk Groene Ruimte & Agrocluster, Den Haag.

Simon, C., L. Vermeij & A. Steenbekkers, 2007. *Het beste van twee werelden: plattelanders over hun leven op het platteland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Sonneveld, M., 2007. *Branding Het Groene Woud: een privaat regionaal initiatief op zoek naar samenwerking met de publieke sector.* Project Sturing op Duurzame Plattelandsontwikkeling (SDPO-RB070307), Provincie Noord Brabant, 's Hertogenbosch.

Sonnino, R & T.K. Marsden, 2006. Beyond the divide: rethinking relationships between alternative and conventional food networks in Europe. *Journal of Economic Geography* 6: 181–199.

Steenbekkers, A., C. Simon & V. Veldheer, 2006. *Thuis op het platteland: De leefsituatie van platteland en stad vergeleken.* Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Storper, M., 1997. *The regional World: territorial development in a global economy.* Guilford Press, London.

Vorkinn, M. & H. Riese, 2001. Environmental concern in a local context: the significance of place attachment. *Environment and Behavior* 33, 249-263.

- Vuylsteke, A., I. Vackier, W. Verbeke & G. van Huylbroeck, 2004. *Desk study on consumer behaviour towards sustainable food products – synthesis report*. SUS-CHAIN deliverable 11. [http://www.sus-chain.org/results/WP3/SUS-CHAIN%20deliverable%2011%20\(WP3%20synthesis%20report\).pdf](http://www.sus-chain.org/results/WP3/SUS-CHAIN%20deliverable%2011%20(WP3%20synthesis%20report).pdf) (geraadpleegd 13 september 2007).
- Wallner, H.P., M. Narodoslowsky & F. Moser, 1996. Islands of sustainability: a bottom-up approach towards sustainable development. *Environment and Planning A* 28: 1763 – 1778.
- Warnaar, M., 2006. *Toekomstperspectief voor stadslandbouw: Wat willen de (potentiële) stadsboerderij bezoekers?* MSC scriptie leerstoelgroep Rurale Sociologie, Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Watts, D.C.H., B. Ilbery and D. Maye, 2005. Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography* 29: 22–40.
- Wentink, I., 2006. *Regiobranding. Richting een duurzame, relevante en onderscheidende positionering van Twente*. Universiteit Twente, Enschede.
- Wiskerke, J.S.C., 1997. *Zeeuwse akkerbouw tussen verandering en continuïteit: een sociologische studie naar diversiteit in landbouwbeoefening, technologieontwikkeling en platteland vernieuwing*. Proefschrift, Landbouwuniversiteit, Wageningen.

- Wiskerke, J.S.C., 2004. Rural sociology in the Netherlands: Past, present and future. *Agrarwirtschaft und Agrarsoziologie* 02/04: 39-62.
- Wiskerke, J.S.C. & D. Roep, 2006. Nourishing networks: a grounded perspective on sustainable food provision. In: D. Roep & J.S.C. Wiskerke (eds.), *Nourishing networks: fourteen lessons about creating sustainable food supply chains*, Reed Business Information, Doetinchem, pp. 7-16.
- Wiskerke, J.S.C. & D. Roep, 2007. Constructing a Sustainable Pork Supply Chain: A Case of Techno-institutional Innovation. *Journal of Environmental Policy and Planning* 9: 53-74.
- Wittal, A., 2001. Towards a network sociality. *Theory, Culture and Society* 18: 51-76.
- Yakovleva, N. & A. Flynn, 2004. Innovation and sustainability in the food system: a case of chicken production and consumption in the UK. *Journal of Environmental Policy & Planning* 6: 227-250.
- Ziel, T. van der, 2006. *Leven zonder drukte. Wat stedelingen waarden in het platteland*, SCP-essay 4, Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Zijderveld, A.C., 2000. *The institutional imperative: the interface of institutions and networks*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Eindnoten

¹ Ik ben Dr.ir. Bettina Bock, Dr.ir. Dirk Roep en Dr. Don Weenink zeer erkentelijk voor hun suggesties voor onderzoeksthema's en voor hun commentaar op de conceptversie van deze rede.

² Ik dank Geert Volleberg en Hay Christiaens van de Zorggroep Noord-Limburg voor hun commentaar op de conceptversie van de inleiding van mijn rede.

³ http://www.europeseaanbestedingen.eu/europeseaanbestedingen/europese_aanbesteding/drempelbedragen (geraadpleegd 5 september 2007).

⁴ In sommige gevallen hebben (inter)nationaal opererende organisaties aan wie de aanbesteding is gegund, andere regionale voedselleveranciers als onderaannemer ingehuurd, waardoor een deel van de omzet binnen de regionale economie wordt gegenereerd.

⁵ De wildgroei aan productiereglementen, kwaliteitsborgingsystemen en keurmerken leidt er echter toe dat consumenten door de bomen het bos niet meer zien (Vuylsteke *et al.* 2004).

⁶ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de Europese conferenties voor plattelandsontwikkeling gehouden in Cork in 1996 (zie <http://www.ilsu.ie/documents/Conf06/Corkdecl.pdf> (geraadpleegd op 4 oktober 2007) voor meer informatie) en Salzburg in 2003 (zie http://ec.europa.eu/agriculture/events/salzburg/index_en.htm (geraadpleegd op 4 oktober 2007) voor meer informatie), de opkomst en verdere ontwikkeling van de 2^e pilaar van het gemeenschappelijk landbouwbeleid en de door de minister van LNV te installeren Taskforce Multifunctionele Landbouw.

⁷ De ontwikkeling van agro-toerisme in sommige Europese regio's, bijvoorbeeld Toscane (zie Brunori & Rossi 2007) of Walcheren (Wiskerke 1997), kwam al veel eerder (jaren 60 en 70) op gang.

⁸ Gebaseerd op Schaer *et al.* (2006).

⁹ Tegut is een familiebedrijf met momenteel 300 vestigingen in de Duitse deelstaten Hessen, Thüringen, Bayern en Nedersaksen en een jaaromzet van ruim € 1 miljard (zie <http://www.tegut.de/ueberuns/>

fakteninzahlen.php, geraadpleegd op 20 september 2007).

¹⁰ Daar waar veel supermarktketens de laatste decennia hun marktaandeel via fusies en prijsconcurrentie probeerden te vergroten dan wel behouden, heeft Tegut van meet af aan gekozen voor een strategie van onderscheidende en hoogwaardige productkwaliteit, zowel in ethisch als sensorisch opzicht. Zo stond Tegut o.a. aan de wieg van Alnatura – aanvankelijk het biologische huismerk van Tegut, maar inmiddels uitgegroeid tot een zelfstandige biologische supermarktketen – en Herzberger, de inmiddels grootste biologische bakkerij van Europa (Schaer *et al.* 2006).

¹¹ Rhöngut koppelt een biologische productiewijze aan een innovatieve en onderscheidende verwerkingsmethode, namelijk luchtgedroogde hammen en worsten, en aan een regio van herkomst (het Rhöng gebied) waar zowel vleesproductie als verwerking plaatsvinden. De slogan “Rhöngut – Naturgereift in Rhöner Höhenluft” belichaamt de regionale identiteit, de natuurlijke productiewijze en de gezonde productieomgeving.

¹² Die de specifieke kwaliteiten van het gebied nu ook kunnen proeven in de vorm van Rhöngut producten.

¹³ Gebaseerd op Kirwan & Foster (2006).

¹⁴ Deze catering manager was overtuigd van de goede kwaliteit van voedselproducten uit de regio en zag mogelijkheden om de trend van economische marginalisering van Cornwall te keren door de voedselvoorziening van ziekenhuizen in de regio te verankeren. Hij was bovendien van mening dat ziekenhuizen een integraal onderdeel vormen van de lokale gemeenschap en dus ook een morele plicht hebben om een bijdrage te leveren aan de duurzame ontwikkeling van de lokale gemeenschap en economie. Zijn visie viel samen met de wens van het management van de Royal Cornwall Hospital Trust om de voedsellevering in logistiek opzicht te verbeteren en met het aanhoudende protest van een patiënt tegen het feit dat de belegde broodjes in het ziekenhuis afkomstig waren uit Noord-Engeland en niet uit Cornwall. Dit leidde er toe dat bij de aanbesteding van een nieuw contract voor

de levering van (belegde) broodjes de offerte van een leverancier uit de regio werd gehonoreerd. Achteraf beschouwd is dit de eerste mijlpaal in de ontwikkeling van het Cornwall Food Programme. Hierop volgde een haalbaarheidsstudie naar de mogelijkheden om de volledige voedselvoorziening van het ziekenhuis te regionaliseren en om dit concept uit te breiden naar alle ziekenhuizen van de National Health Service in Cornwall. Deze studie toonde aan dat dit mogelijk was onder de voorwaarde dat er een centrale verwerkingseenheid in Cornwall zou komen waar voedselproducenten hun producten leveren, waar producten worden verwerkt en van waaruit de ziekenhuizen worden bevoorrad (Kirwan & Foster 2006).

¹⁵ De bouw van deze centrale verwerkingseenheid is dit jaar voltooid. Dit kon gerealiseerd worden door financiële bijdragen uit het EU-doelstelling 1 programma en van het Britse ministerie van Milieu, Voedsel en Plattelandsontwikkeling en de nationale gezondheidsdienst. In de aanloop naar de bouw toe waren de ziekenhuizen al begonnen met het geleidelijk aan vergroten van het aandeel regionaal geproduceerde producten – deels biologisch deels gangbaar – in de ziekenhuismaaltijden. (Kirwan & Foster 2006).

¹⁶ Gezien de hoeveelheid benodigd voedsel heeft dit initiatief een relatief grote impact op de regionale economie en op het terugdringen van het aantal voedselkilometers (Kirwan & Foster 2006).

¹⁷ Gebaseerd op Brunori & Rossi (2000).

¹⁸ http://www.vivifirenze.it/cgi-bin/news/gi_pub3_det_lun.cgi?id=239&sezione=out_of_town (geraadpleegd op 21 september 2007).

¹⁹ <http://www.hetgroenewoud.com/> (geraadpleegd op 18 september 2007).

²⁰ <http://www.brabantstad.nl/> (geraadpleegd op 18 september 2007).

²¹ Het wordt getrokken door de Provincie Noord Brabant in samenwerking met het Brabants Landschap, Staatsbosbeheer, de Vereniging Natuurmonumenten, zes gemeenten, Waterschap de Dommel, Rijkswaterstaat, de ZLTO, Regio-VVV Meijerij & Noordoost Brabant, De

Groene Poort, Natuurwerkgroep Liempde, de Brabantse Milieu Federatie, Innovatieplatform Duurzame Meierij, IVN en BrabantStad. De reconstructiecommissie De Meierij is de bestuurlijke verantwoordelijke organisatie voor het uitvoeringsprogramma van Het Groene Woud. http://groenewoud.ipublisher.nl/frame.php?file_id=8&content_file_id=8&folder_id=4 (geraadpleegd op 24 september 2007).

²² Om deze doelstelling te realiseren werken de bij het Groene Woud betrokken partijen, in wisselende coalities, aan de uitvoering van 239 deelprojecten die vallen onder de hoofd ontwikkelings thema's van het Groene Woud: a) natuur en landschap, b) cultuurhistorie en dorpen, c) recreatie en tourisme, d) infrastructuur, e) waterbeheer en milieu en f) educatie en communicatie (http://groenewoud.ipublisher.nl/frame.php?file_id=19&content_file_id=19&folder_id=4, geraadpleegd op 24 september 2007).

²³ http://groenewoud.ipublisher.nl/frame.php?file_id=19&content_file_id=19&folder_id=4 (geraadpleegd op 24 september 2007).

²⁴ http://www.duurzamemeierij.nl/projectfiles/cork/docs/5_evaluatie-rapport/evaluatie-rapport_proces_branding_hgw.pdf (geraadpleegd op 24 september 2007).

²⁵ West Cork, het meest zuidelijk gelegen deel van Ierland, is een regio met een grote diversiteit aan landschappen, cultuur en erfgoed, met aantrekkelijke steden en dorpen, een hoge milieukwaliteit, hechte sociale gemeenschappen en een omvangrijk vrijwilligersnetwerk. Tegelijkertijd is het een regio die een decennium terug sterk afhankelijk was van landbouw, een slechte geografische spreiding van niet-agrarische ondernemingen kende en een onderontwikkelde infrastructuur had (http://www.fuchsiabrands.com/fuchsia_pdf.pdf, geraadpleegd op 21 september 2007).

²⁶ <http://www.westcorkleader.ie/> (geraadpleegd op 24 september 2007).

²⁷ <http://www.fuchsiabrands.com/objectives.asp> (geraadpleegd op 24 september 2007). Volgens recent onderzoek van University College Cork en University College Dublin bedroeg de totale waarde van

Fuchsia Brand goederen en diensten in 2005 € 107 miljoen, waarvan € 69 miljoen binnen de regio bleef wat, als gevolg van multiplier effecten, € 89 miljoen genereerde voor de regionale economie waarmee 1131 voltijds arbeidsplaatsen werden ondersteund. Cruciaal hiervoor blijkt de synergie tussen voedsel, diverse ambachten en toerisme (http://www.fuchsiabrands.com/Fuchsia_News_Issue_8.pdf (geraadpleegd op 24 september 2007)).

²⁸ Bekende voorbeelden in dit verband zijn natuurlijk de streekkazen en wijnen uit de Mediterrane landen, die vaak het vehikel voor of de belichaming van de regionale identiteit zijn en waarbij territoriaal kapitaal door gebruik van oorsprongbenamingen en beschermingen en logo's symbolisch kapitaal (Bordieu 1987) wordt (Brunori 2006; Brunori & Rossi 2007; Ilbery & May 2007).

²⁹ Fluctuaties in inkomens en werkgelegenheid nemen af omdat sectorale economische malaises veel minder desastreus uitpakken voor een gediversificeerde dan voor een gespecialiseerde regionale economie. Een conclusie die reeds in 1930 door McLaughlin (1930: 133) werd getrokken: “... *since no two businesses have exactly the same seasonal and cyclical swings, the more types of production and trade are represented, the more stable will be that community's business*”.

³⁰ Ik wil overigens benadrukken dat ik hier geen normatief pleidooi voor regionalisme of regionale autarkie houd. Wat ik heb getracht te doen is het duiden van de vier processen die kenmerkend zijn voor het rurale dan wel regionale ontwikkelingsparadigma en die als zodanig gezamenlijk de bouwstenen voor robuustere regio's vormen. Dit impliceert niet dat er alleen via combinaties van verbinden, verankeren, verbreden en vervlechten robuuste regio's kunnen worden gerealiseerd. Ook 'ontkoppelde' en 'onthechte' economische activiteiten, zoals bijvoorbeeld call centers (zie bijvoorbeeld Richardson & Gillespie 2003) of ICT ondernemingen (zie MacKinnon *et al.* 2002), kunnen zeer belangrijk zijn voor de totstandkoming van een robuustere regionale economie. Of, om Castells' terminologie te gebruiken, regio's kunnen ook robuust worden door (deels) te worden opgenomen in de *space of*

flows (Castells 2000).

³¹ http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1640333&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_news_item_id=22688 (geraadpleegd op 25 september 2007).

³² Het groeiende belang van de identiteit van de regio is overduidelijk gebleken uit de toename van allerlei regiomarketing en regiobranding initiatieven als de Toscaanse wijnroutes, het Groene Woud en Fuchsia Brands.

³³ http://cordis.europa.eu/fp7/capacities/regions-knowledge_en.html (geraadpleegd op 11 oktober 2007).

³⁴ <http://www.dewerkplaats.eu/> (geraadpleegd op 11 oktober 2007).

³⁵ Als bevolkingsdichtheid een indicator is voor het onderscheid tussen stad en platteland dan is er volgens de OECD criteria helemaal geen platteland in Nederland, omdat er geen gemeente te vinden is met minder dan 150 inwoners per km² (Haartsen *et al.* 2003). Het CBS hanteert andere normen en stelt dat alle postcodegebieden met minder dan 1000 adressen per km² als platteland worden gedefinieerd (Steenbekkers *et al.* 2006).

³⁶ Het (veronderstelde of achterhaalde) verschil tussen stad en platteland, zoals weergegeven in tabel 1, benadrukt de achtergestelde positie van het platteland ten opzichte van de stad. Daar tegenover staat de rurale idylle (Van Dam *et al.* 2002; Van der Ziel 2006) waarin (eveneens deels veronderstelde of achterhaalde) verschillen tussen stad en platteland positief uitpakken voor het platteland: groen, rust, ruimte, saamhorigheid, veiligheid, geborgenheid, enzovoorts.

³⁷ Het totaal aantal landbouwbedrijven nam tussen 1993 en 2003 af van ongeveer 120.000 naar ongeveer 85.000. In niet-stedelijke gebieden daalde in die periode het aantal bedrijven van ongeveer 63.000 naar ongeveer 34.000 en in weinig stedelijke gebieden van 40.000 naar 34.000. In diezelfde periode bleef het aantal landbouwbedrijven in matig en sterk stedelijke gebieden ongewijzigd op 14.000 respectievelijk 3000 landbouwbedrijven (Steenbekkers *et al.* 2006: 48).

³⁸ Alhoewel ik heb aangegeven dat het onderscheid tussen urbaan en

ruraal grotendeels is achterhaald, gebruik ik de termen nog wel. Urbaan en ruraal zijn hierbij gerelateerd aan bevolkingsdichtheid, waarbij de grens ligt op 1000 adressen per km².

³⁹ Zie ook Hidding (2003), die stelt dat het metropolitane landschap vraagt om landbouw-plus.

⁴⁰ <http://www.london.gov.uk/mayor/health/food/docs/food-strategy.pdf> (geraadpleegd 11 oktober 2007).

⁴¹ <http://www.cece.dk/dogmeorganic> (geraadpleegd 11 oktober 2007).

⁴² <http://www.dro.amsterdam.nl/Docs/pdf/PROEFTUINAMSTERDAM.pdf> (geraadpleegd 2 oktober 2007).

⁴³ Vooral in Groot-Brittannië zien we een sterke toename van ziekenhuizen en scholen die gezonde maaltijden serveren bereid van regionaal geproduceerd (biologisch) voedsel (Kirwan & Foster 2006; Morgan & Sonnino 2007). Dit komt mede door de MKZ uitbraak, waardoor voedselkilometers hoog op de maatschappelijke en politieke agenda zijn komen te staan, en de campagne van TV-kok Jamie Oliver (<http://www.jamieoliver.com/schooldinners>, geraadpleegd op 4 oktober 2007) voor gezonde schoolmaaltijden in de strijd tegen obesitas en hyperactiviteit. In Nederland lijkt eenzelfde trend in opkomst, die deels onderdeel uitmaakt van de eerder genoemde opkomst van stedelijke voedselstrategieën. Zo zou de Zorggroep Noord-Limburg graag haar voedsel zoveel mogelijk uit de regio halen, is in Zeeland in 2006 een start gemaakt met regionaal geproduceerd biologische voedsel in de catering van zorginstellingen (Ernst 2007) en is de provincie Noord-Holland dit jaar gestart met een pilot voor biologische catering in ziekenhuizen, zorginstellingen en scholen voor voortgezet onderwijs (http://voeding.web-log.nl/voeding/2007/02/patinten_gaan_b.html#more (geraadpleegd 2 oktober 2007).

⁴⁴ <http://www.slowfood.com/> (geraadpleegd op 15 oktober 2007).

⁴⁵ <http://www.weekvandesmaak.nl/> (geraadpleegd 15 oktober 2007).

⁴⁶ <http://smaaklessen.kennisnet.nl/> (geraadpleegd 15 oktober 2007).

⁴⁷ Zie o.a. http://www.berenschot.nl/management-themas/trends_in_openbaar/ruimtelijke/regiobranding/ (geraadpleegd 15 oktober 2007)

en <http://kvk.nl/artikel/artikel.asp?artikelID=57611§ieID=15> (geraadpleegd 15 oktober 2007) over opkomst van regiobranding.

⁴⁸ Zie respectievelijk <http://www.sus-chain.org/>, <http://www.cofami.org/index.html>, <http://www.trust.unifi.it/>, <http://www.origin-food.org/2005/base.php?cat=20> en <http://www.welfarequality.net/everyone> voor meer informatie.

⁴⁹ Het zijn vragen waarop op dit moment op z'n hoogst fragmentarische antwoorden kunnen worden gegeven. Vooral omdat het vragen zijn die verwijzen naar diverse sociaalwetenschappelijke disciplines en toepassingen. Een meer systematische en integrale aanpak ontbrak tot voor kort. Met het dit jaar gestarte EU-project getiteld *Enlarging the Theoretical Understanding of Rural DEvelopment (ETUDE)*, dat wordt gecoördineerd door de leerstoelgroep Rurale Sociologie, verwachten we deels te voorzien in deze lacune. Doel van dit project is om een theorie over rurale c.q. regionale ontwikkeling te formuleren, die inzicht geeft in de uiteenlopende wijzen waarop zowel de concurrentiekracht als leefbaarheid van rurale regio's kan worden versterkt. Theorievorming vindt plaats door een verkenning en kritische analyse van bestaande theorieën en concepten en door een empirische analyse en vergelijking van 12 rurale regio's in 6 landen: Nederland, Duitsland, Italië, Groot-Brittannië, Letland en Finland. Dit gebeurt in een multidisciplinair team van ruraal sociologen, neo-institutionele economen, sociaal en economisch geografen, ruimtelijke planvormers en politicologen. Voor meer informatie zie www.etuderd.eu.

⁵⁰ Dit geldt, voor alle duidelijkheid, niet voor elk afzonderlijk project, maar voor het onderzoeksprogramma als geheel.

